

Izabela Korbiel

Uniwersytet Wiedeński

Komunikacja międzykulturowa w czasie kryzysu

Streszczenie

Niniejszy artykuł ma na celu zapoczątkowanie dyskusji o komunikacji międzykulturowej w obliczu kryzysu. Kryzysy choć są zjawiskami niepożądanymi, mogą być punktami zwrotnymi, gdyż zmuszają do działania, w celu ich przezwyciężenia. Komunikacja międzykulturowa ma swoje bariery, które mogą wywołać sytuacje kryzysowe. Obok szeroko opisanych w literaturze przeszkód jak etnocentryzm, język czy niepewność, dyskusji poddana została satyra. Stała się ona na początku 2015 roku powodem kryzysu we Francji na tle kulturowym i religijnym. Tekst ilustruje „szereg sprzężeń zwrotnych” jakimi charakteryzuje się komunikacja międzykulturowa. Z jednej strony komunikacja międzykulturowa została zakłócona, gdy doszło do zamachu na redakcję pisma Charlie Hebdo a z drugiej strony milionowe demonstracje poparcia dla ofiar, które odbyły się w licznych krajach świadczą o potencjale, jaki ona posiada do przezwyciężania kryzysów.

Słowa kluczowe: komunikacja międzykulturowa, kryzys, satyra, Charlie Hebdo

Wstęp

Dlaczego analiza kryzysów i komunikacji międzynarodowej są istotne? Falkheimer i Heide (2006) przytaczają kilka powodów. Momenty kryzysu są doświadczeniem nie tylko ostatnich lat, ale zostały już zidentyfikowane w latach 90. XX w. jako głębokie zmiany społeczne. Murphy (1996) określa współczesny świat jako złożony element (*environmental complexity*), podczas gdy Lerbringer (1997) nazywa go nawet erą kryzysu (*era of crisis*). Dla Becka (1992) mamy do czynienia ze społeczeństwami ryzyka (*risk society*), a według Giddensa (1990) dla nowocześnieści charakterystyczne jest zwiększające się poczucie niepewności. Do tego dochodzą zmiany na skutek krachu ekonomicznego po 2007 roku. Równoległe do przytoczonych procesów rośnie etniczna różnorodność głównie na skutek migracji. Międzykulturowość wchodzi w nowe obszary i jest już stałym elementem charakteryzującym społeczeństwa zachodnie. Narody lub społeczności o różnych kulturach zbliżają się do siebie za sprawą upowszechnienia się komunikacji elektronicznej oraz ułatwionej migracji ludności (Kozłowska 2007). Szot (2011, s. 433) zaznacza: „Jest rzeczą pewną, iż we współczesnym świecie bardzo intensywnie pogłębia się

zjawisko zróżnicowań kulturowych poszczególnych obszarów czy społeczeństw, będących skutkiem nasilenia się procesów migracyjnych, wytwarzających nowe etniczne i kulturowe podziały, których obszar oddziaływania ukierunkowany jest na dawne, tradycyjne podziały etniczno-narodowe, a występujące głównie w Europie". Komunikacja natomiast jest pierwszym i podstawowym krokiem w budowaniu więzi pomiędzy przedstawicielami odmiennych kultur. W literaturze najczęściej wyróżnia się cztery kategorie (Hepp 2006). Komunikacja międzynarodowa oznacza oficjalną komunikację pomiędzy państwami, upowszechnioną za pomocą mediów, następną w klasyfikacji komunikacja „rozwojowa” (*development communication*) dotyczy komunikacji medialnej wspierającej przemiany społeczne w krajach słabiej rozwiniętych. Przedmiotem analizy w przedłożonym tekście jest komunikacja międzykulturowa, oznaczająca komunikację interpersonalną przedstawicieli różnych kultur oraz powiązana z nią koncepcja komunikacji trans kulturowej. Ostatnia związana jest z procesem globalizacji i odbywa się pomiędzy różnymi kulturami, głównie za pośrednictwem mediów.

W opinii Zdanowskiego (2000) kryzysy o podłożu kulturowym wynikają z trudności pogodzenia grupowego dążenia do utrzymania lub odzyskania tożsamości charakterystycznej dla danej grupy a procesami globalizacyjnymi i idącą za tym unifikacją. Jak zaznaczają Szot (2011), a także Kozłowska (2007) początkiem konfliktu może być błędne definiowanie tożsamości. Dzieje się tak najczęściej w społeczeństwach modernizujących się, gdzie powszechne procesy to zmiana podziału pracy i relacji wewnątrz społeczeństwa, indywidualizacja, szybko postępujące zmiany społeczne, identyfikowanie na nowo ról społecznych oraz niestabilność dotychczasowych instytucji i struktur.

Członkowie różnych kultur mają problemy w rozumieniu innych z powodu odmiennych „systemów znaczeń” (Falkheimer, Heide 2006), najbardziej podstawowym jest język. Antropolog Edward T. Hall (1976), jeden z inicjatorów koncepcji komunikacji międzykulturowej, w latach 50. XX w., podkreślał drugi równie istotny czynnik, mianowicie kontekst. Kontekst zawiera informacje niewyartykułowane w przekazie, przy czym nierzadko jest istotniejszy niż sam przekaz słowny. Znaczenie kontekstu jest zróżnicowane w zależności od języka a stopień, w którym kontekst może wpływać na znaczenie zależy od kultury (Lim 2002). Z tego powodu dla prawidłowego odszyfrowania wiadomości, czyli odkodowania znaczenia, konieczna jest wiedza na temat kultury i języka nadawcy. Obok języka przeszkodą w efektywnej komunikacji mogą być różnice we wzorcach zachowań, mowa ciała oraz sygnały niewerbalne, które mogą być różnie interpretowane i blokować porozumienie. Komunikacja międzykulturowa może tym samym być zdefiniowana, jako studium zróżnicowanej interpersonalnej komunikacji pomiędzy członkami różnych kultur (Rogers, Hart 2002). Podobnie jak Hepp, autorzy zaznaczają oddzielność tej koncepcji od komunikacji międzynarodowej, która operuje w skali makro i skupia się na zagadnieniach władzy, polityki czy procesach kształtowania granic państwowych.

Ale kryzysy to także nagłe wydarzenia, zaburzające codzienność. Niewątpliwie kryzysem były zamachy w Paryżu wymierzone w redakcje satyrycznego pisma Charlie Hebdo w styczniu 2015. Wydarzenie to oraz reakcja społeczeństwa nie tylko francuskiego, ale i całej Europy posłużą w niniejszym artykule do zilustrowania wielopoziomowości komunikacji międzykulturowej i jej kondycji w obliczu kryzysu.

Kryzys jako punkt zwrotny

Etymologia słowa kryzys nawiązuje do greckiego *krisis* i oznacza możliwość rozróżniania, dyskryminacji czy podejmowania decyzji (Sarikakis 2012). Oryginalne rozumienie tego pojęcia jest zbliżone do współczesnego „oceniań” czy „wyrażania sądów”. Sam proces owej oceny czy sądu ma potencjał wpływu na zmianę czy bycia tzw. „punktem zwrotnym”. Pojęcie było używane dla określania niestabilności, ale także możliwości zmiany. W tym kontekście używał go już Arystoteles podejmując dyskusję o możliwościach udziału ludu w demokracji celem zastosowania nowych rozwiązań. Pozytywne elementy kryzysu wynikają z szans, które przynosi na rekonstrukcję obecnego układu władzy. Habermas (1975) stwierdza, że konflikty wynikają ze sprzeczności wewnątrz danego systemu.

Komunikacja międzykulturowa także przechodzi momenty zwrotne, które ją na nowo definiują. Hepp przytacza pozytywny przykład wzmożonej komunikacji międzykulturowej podczas wielkich imprez sportowych, takich jak igrzyska olimpijskie lub mundial. Poprzez rozpowszechnioną telefonię komórkową, cyfrowy przekaz oraz Internet komunikacja ta stała się „codziennością” a wydarzenia globalne mogą być obserwowane i komentowane na całym świecie. Mimo to „świat komunikacji międzykulturowej jest światem konfliktów, nieporozumień i kompleksowych systemów władzy” (Hepp 2006, s. 7, tłum. własne). Negatywnymi przykładami komunikacji międzykulturowej są wydarzenia wojenne oraz zamachy terrorystyczne. Ponadto globalne wydarzenia nie są jednakowo prezentowane na całym świecie, bywają odpowiednio dopasowane kulturowo.

Charakterystyczne jest, iż kryzysy mają charakter przejściowy, są stanem wyjątkowym, a celem jest jak najszybsze ich przezwyciężenie (Sarikakis 2012). Kubiak (2007) kategoryzuje kryzysy rozumiane jako konflikty. Są to:

- kryzysy terytorialne – spowodowane brakiem szans na kompromis dotyczący regulacji terenów, do których prawa roszczą sobie różne grupy (częsty powód to bogactwo naturalne lub dobra infrastruktura spornych regionów),
- kryzysy ekonomiczne – powstają na skutek zaburzenia mechanizmów pozwalających na zabezpieczenie dobrobytu dużej grupy ludności oraz w wyniku drastycznych dysproporcji w poziomie życia,
- kryzysy etniczne – powstają za sprawą uprzywilejowania jednej grupy etnicznej przy dyskryminacji innych grup, często mniejszości, nierzadko towarzyszą temu zabiegi mające na celu wynarodowienie owych grup etnicznych i przyjęcie przez nich zwyczajów grupy dominującej,

- kryzysy na tle religijnym – dochodzi do nich w sytuacji braku akceptacji współuczestnictwa odmiennych grup religijnych w ramach jednego społeczeństwa,
- kryzysy na tle kulturowym – punktem zapalnym jest brak akceptacji zasad społecznych przez niektórych członków społeczeństwa o odmiennych wzorcach kulturowych.

Definiowanie – wyzwanie dla komunikacji międzykulturowej

Jacko (2012, s. 41) podkreśla znaczenie definiowania: „Definiowanie jest ważną kompetencją międzykulturową, gdy pozwala formować pojęcia, które są warunkiem udanej komunikacji”. Dodatkowo pomiędzy komunikatem (znakiem materialnym) a informacją (znakiem formalnym, pojęciem, sensem) powinien zachodzić związek rozumiany dla wszystkich stron biorących udział w komunikacji.

Zrozumienie pojęć po obydwu stronach jest kluczowe dla komunikacji międzykulturowej. Trudność polega na tym, iż „każda z kultur kształtuje swoistą dla siebie aparaturę pojęciową i kultury mogą znacznie się nią różnić” (Jacko 2012, s. 41). Ułatwieniem w ustaleniu różnic międzykulturowych w definicji pojęć jest fakt, iż pojęcia są ściśle związane z problematyką, z którą dana kultura się styka, na co dzień. Klasycznym przytaczanym w literaturze przykładem jest wielorakość określeń śniegu używanych przez Eskimosów. Rozróżnianie rodzajów śniegu jest w tamtej społeczności konieczne dla prawidłowego funkcjonowania a w ekstremalnych przypadkach także dla przeżycia. Dla innych kultur są to pojęcia obce, znane tylko wąskiej grupie specjalistów tego rejonu. Innym przykładem jest nazewnictwo insektów oraz umiejętność rozróżniania gatunków jadowitych od niejadowitych przez mieszkańców Australii. Wiąże się to z faktem, iż większość jadowitych zwierząt i owadów zamieszkuje ten kontynent. Tym samym może się wydać dziwne pytanie gościa przybywającego z Antypodów o gatunki jadowite w Polsce.

Jak podaje Śnieżyński (2005) komunikacja przyjmuje charakter cykliczny. Skupia się na *procesie* zamiast na treści, tzn. na sposobie porozumiewania się ludzi oraz ich relacji z otoczeniem. Drugim spostrzeżeniem jest, iż intencje uczestników oraz struktury nie są determinujące dla komunikacji. Heringer (2010) łączy komunikację z procesem zrozumienia. Zrozumienie jest nieodłącznym elementem komunikacji i oznacza rozpoznanie intencji, odkodowanie co partner rozmowy „ma na myśli”. Podsumowując, nie intencja sama w sobie a jej poprawne odczytanie są kluczowe dla komunikacji. Następnym istotnym punktem jest wzajemne oddziaływanie na siebie nadawcy i odbiorcy (Śnieżyński 2005). Nazwano to „szeregiem sprzężeń zwrotnych” polegającym na dwojakości ról: w komunikacji nadawca staje się odbiorcą i odbiorca nadawcą. Ponadto, w trakcie komunikacji przekaz ulega modyfikacji, treść może zostać zmieniona lub „wzmocniona” i nadawca nie może mieć pewności jaki będzie jego odbiór.

Ryzyko złudzenia komunikacyjnego

Problemem dla komunikacji międzykulturowej jest tzw. „złudzenie komunikacyjne” (Jacko 2012). Polega ono na przekonaniu odbiorcy o prawidłowym odbiorze komunikatu zgodnie z zamiarem nadawcy, podczas gdy w rzeczywistości odbiór jest odmienny. Autor zaznacza, że nie jest to sytuacja teoretyczna, lecz możliwa w wielu dziedzinach także w przypadku „pojęć pierwotnych”. Zwłaszcza, gdy uczestnicy komunikacji pochodzą z różnych kultur, mogą mieć odmienne rozumienie np. emocji. Pułapką jest brak refleksji na ten temat a obserwacja reakcji odbiorcy nie zawsze pozwala dostrzec jego interpretację. Tutaj również można przywołać, wspomnianą wcześniej koncepcję zrozumienia. Dla Heringera (2006) rozumienie i zrozumienie jest subiektywne, następuje automatycznie i bez refleksji. Komunikacja nie gwarantuje zrozumienia, przychodzi ono w procesie komunikacji, jest to proces dynamiczny a uczestnicy mogą zastosować różne metody, aby się wzajemnie zrozumieć. Używając znaków można ograniczyć ryzyko złudzenia komunikacyjnego (Jacko 2012). Warunkiem udanej komunikacji jest użycie „meta kodu” za pomocą definicji równościowych (adekwatnych) „w których terminy i pojęcia jednego kodu są określane językiem pochodzącym z kodu rozmówcy. W ten sposób włącza się terminy i pojęcia do kodu rozmówcy, co pomaga mu rozumieć język, którym się posługujemy” (Jacko 2012, s. 46).

Bariery i zakłócenia w komunikacji międzykulturowej

Co powoduje, że komunikacja międzykulturowa nie zawsze jest udana? Barna (2007) przytacza podstawowe bariery, są to etnocentryzm, uprzedzenia, stereotypy, niepewność, zakładanie podobieństw zamiast różnic, mylne interpretacje komunikatów niewerbalnych oraz język. Etnocentryzm opiera się na przeciwstawieniu własnej grupy grupie innej kulturowo. Jest to konstelacja „my” kontra „oni” przy negatywnej ocenie elementów kulturowych spoza rodzimej grupy. Kryterium oceny stanowią własne standardy kulturowe. Uprzedzenia są silną barierą, gdyż odwołują się do ugruntowanych przekonań na temat innych grup czy jednostek oraz wykazują „odporność” na wiadomości sprzeczne z tymi przekonaniami. Stereotyp jest werbalnym wyrazem przekonania wobec grup społecznych i ich członków (Quasthoff 1973). Jest to uproszczony, często emocjonalny odbiór świata, opierający się na uznaniu za swoje wyobrażeń przyjętych przez grupę lub na osobistych doświadczeniach jednostki (Barna 2007). Istotne jest, iż stereotypy są konstrukcją myślową.

Samo pojęcie stereotypu nie jest nacechowane negatywnie. Lippmann (1922) stworzył neutralną definicję stereotypu, jako racjonalnego mechanizmu stosowanego przez jednostkę, aby zredukować kompleksowość otaczającego ją świata. Ludzie kategoryzują wyobrażenia i odczucia posługując się schematami, które ułatwiają orientację. Stereotyp staje się uprzedzeniem, gdy zostanie negatywnie wzmocniony

(Heringer 2010) to znaczy, gdy jednej charakterystyce (np. rudy) zostaną automatycznie przypisane dodatkowe cechy (rudy to złośliwy).

Niepewność jest natomiast odczuciem, które pojawia się w wyniku zjawisk niespodziewanych. Ostatnią choć chyba najbardziej widoczną barierą w komunikacji międzykulturowej jest brak znajomości języków uczestników komunikacji. Osoby chcące się komunikować są pozbawione wtedy wspólnej płaszczyzny oraz środków do nawiązania komunikacji.

Zagrożenia i szanse dla komunikacji międzykulturowej

Jacko (2012) podejmuje dyskusję na temat „stereotypów”, które leżą u podłoża różnic kulturowych. Skupia się on na stereotypach kulturowych będących pochodną kodu kulturowego. Oznaczają one zakres poprawnych zachowań a „różnice kulturowe polegają na rozbieżności stereotypów, o których tu mowa” (Jacko 2012, s. 38). Autor proponuje własną klasyfikację, która warta jest przytoczenia w kontekście niniejszego artykułu. W dużym stopniu rozumienie „stereotypu” u Jacko jest tożsame ze „standardem kulturowym” i w dalszej części niniejszego tekstu pojęcia te zostaną zamienione¹. Pierwszym zdefiniowanym standardem kulturowym jest *standard poznawczy*, którego funkcją jest orientacja w świecie. Następuje ona poprzez uproszczenia i uogólnienia. Może być podstawową barierą w komunikacji międzykulturowej: niezgodność standardów poznawczych „jest przyczyną międzykulturowych nieporozumień, które mają źródło w odmiennym pojmowaniu rzeczywistości” (Jacko 2012, s. 38).

Drugi *standard emocjonalny* dotyczy odbioru emocji i przeżyć. Standardem emocjonalnym może być na przykład akceptowany w danej grupie sposób przeżywania żałoby i straty oraz wyrażania uczuć. W odniesieniu do komunikacji międzykulturowej standardy emocjonalne „są źródłem nieporozumień polegających na tym, że inne emocje lub ich ekspresje rozmówcy uważają za odpowiednie lub dopuszczalne w danej sytuacji” (Jacko 2012, s. 38). Następny *standard zmysłowy* reguluje oddziaływanie poprzez zmysły. Odnosi się do smaku, zapachu itp. oraz definiuje jak powinny być one interpretowane, wpływa na reakcje, doznania zmysłowe. Potencjał konfliktowy leży tutaj w etykiecie i estetyce. *Standard wolitywny* znajduje natomiast zastosowanie na obszarze wartości. Pomaga w określaniu celów i obszarów wartych poświęcenia, dlatego też sprzeczne standardy wolitywne „bywają źródłem konfliktów na tle aksjologicznym, gdy ludzie nie są w stanie pogodzić swych przekonań i zaangażowań mających na celu realizację wartości” (Jacko 2012, s. 39). Wzorce zachowań, adekwatne do danej sytuacji określono *standardem behawioralnym*, w sytuacji braku możliwości pogodzenia działań przez różne jednostki czy grupy prowadzi do konfliktów.

---

¹ W oryginalnej wersji w miejsce standardu kulturowego Jacko (2012) użył pojęcia stereotyp, zamiana dokonana aby uniknąć sprzecznych definicji. Zamiana oparta na koncepcji standardów kulturowych jako zbiorze stereotypów (Heringer 2010)

Ostatnim wyszczególnionym standardem kulturowym jest standard językowy. Oznacza on zasady językowe takie jak sens używanych znaków, ich etymologię i sposób użycia. Brak jednakowego rozumienia znaków może bardzo szybko wygenerować nieporozumienia. Heringer (2010) podkreśla, że udana komunikacja międzykulturowa wymaga stałej refleksji nad znaczeniem znaków.

Karykatura i ironia a komunikacja międzykulturowa

Przykładem kryzysu na tle kulturowym są zamachy na redakcję francuskiego tygodnika satyrycznego Charlie Hebdo w styczniu 2015 roku. U podłoża tego zamachu terrorystycznego leży gruntowne niezrozumienie przekazu, czyli upośledzenie komunikacji. Satyryczny przekaz szeroko akceptowany i stosowany w kulturze francuskiej (Grove 2015) wywołał gniew po stronie muzułmańskich ekstremistów, co doprowadziło do użycia przemocy.

Jak zaznacza Hugh Schofield w rozmowie dla BBC pismo Charlie Hebdo ma długą tradycję we francuskim dziennikarstwie. Odwołuje się ono to czasów Rewolucji Francuskiej i denuncjacji Marii Antoniny. Tradycja pisma łączy lewicowy radykalizm z prowokacyjną nieprzyzwoitością i często obscenicznym przekazem. W XVIII w. głównym tematem była rodzina królewska. Podstawowym elementem zainteresowania zaś ilustracje ekscesów seksualnych i korupcja rozpowszechnione w Wersalu. Współcześnie pismo koncentruje się na nowych bohaterach: polityce, policji, bankierach i religii. Bronią używaną przez Charlie Hebdo do walki przeciwko tym źródłom władzy jest satyra.

Publikacja karykatur Mahometa, która doprowadziła do dramatycznych wydarzeń, nie była epizodem a kontynuacją historycznej tradycji tytułu. Jane Weston w publikacji z 2009 roku analizuje fenomen Charlie Hebdo oraz podsumowuje najważniejsze cechy pisma. Owy tygodnik wyróżnia się na rynku francuskiej prasy satyrycznej przynależnością do rodzaju humoru zwanego „*bête et méchant*” czyli „głupi i brzydki”. Jest to prowokacyjna marka satyryczna grupy satyryków i karykaturzystów, którzy stworzyli ten termin we wczesnych latach 60. XX w. w ramach satyrycznego magazynu Hara-Kiri Hebdo. Humor z rodzaju *bête et méchant* faworyzował wizualizację ekskrementów, materiałów erotycznych oraz czarny humor. Weston podaje jako przykładowe wcielenie tych zasad zamieszczoną w grudniu 1964 roku w piśmie Hara-Kiri parodię reklamy przedstawiającą paryskiego krawca chwającego się, że był ulubieńcem Hitlera, który zakupił u niego wszystkie swoje ulubione garnitury.

Zamach na redakcję, podczas którego bestialsko zamordowano członków redakcji a później przedstawicieli policji oraz klientów sklepu koszernego jest zbrodnią, aktem agresji i połamaniem wszelkich praw. Na tym przykładzie widać, że problematyka komunikacji międzykulturowej jest także kwestią bezpieczeństwa. Jak zaznacza Szot (2011) we właściwym kształtowaniu komunikacji międzykulturowej

kluczowe znaczenie ma niepodważalny zakaz użycia siły i przemocy. Tutaj doszło do złamania tego zakazu.

Refleksji pragnę poddać głównie reakcje społeczne na te wydarzenia. Podczas gdy francuskie społeczeństwo w większości rozumiało ironię, co nie jest jednoznaczne z jej akceptacją, niektórzy przedstawiciele innych kultur czuli się głęboko urażeni karykaturami. Doszło w tej sytuacji do zderzenia standardów (stereotypów) wolitywnych, opisanych wcześniej, czyli niemożności połączenia wartości i norm oraz zachowań, które one określają. Wolność słowa, jako jedna z podstawowych wartości demokracji oraz podstawa dziennikarstwa jest w społeczeństwie francuskim wartością nadrzędną, przeważającą nad ryzykiem obrazy uczuć religijnych (wszystkich religii, gdyż pismo publikowało karykatury dotyczące przedstawicieli różnych religii). Humor jest standardem kulturowym w tej części świata (Thomas 1991) i konwencją. Satyra i ironia są instrumentami dziennikarskiej ekspresji i mają na celu krytykę rzeczywistości lub są używane jako przenośnia w celu zachęcenia do głębszej refleksji. Z drugiej strony u części odbiorców przeważają wartości religijne oraz nienaruszalność ich symboli, postaci czy obiektów kultu.

Działalność pisma Charlie Hebdo prowadziła w przeszłości do wielokrotnych procesów sądowych dotyczących naruszenia prawa przez publikowanie karykatur (Weston 2009). W przeciwieństwie do swoich poprzedników (Charlie Hebdo do 1982 i Hara-Kiri Hebdo) pismo wygrywało większość sporów sądowych. Spektakularną porażką była przegrana apelacja w 1996 roku w sprawie ilustracji nawołującej do wyrażenia sprzeciwu wobec papieskiej polityki przeciwko antykoncepcji i aborcji. Rysunek Rissa zachęcał do defekacji przed lokalnymi kościołami. Pomimo prowokacyjnego humoru i satyry Charlie Hebdo do czasu zamachów definiowało się jako obrońca szeregu wartości, na czele z laicyzmem. Nadrzędną zasadą pisma było prawo do śmiania się z każdego i ze wszystkiego, nawet jeśli to temat drażliwy lub tabu. Satyra w redakcji Charlie Hebdo miała funkcję „*la résistance joyeuse*” (Weston 2009, s. 125), co w wolnym tłumaczeniu oznacza radosny sprzeciw, radosną wojowniczość.

Problem polega na tym, iż znaki i tematy, które w kulturze zachodnioeuropejskiej są w użyciu, w kulturze islamu (przynajmniej w jej ekstremalnym odłamie) są niedozwolone w kontekście „prześmiewczym”, gdyż funkcjonują jako symbole święte. Użycie wizerunku Mahometa w karykaturze zostało odebrane jako bluźnierstwo. Grove (2015) podkreśla, że granica pomiędzy satyrą społeczną a prowokacyjnym rasizmem może być cienka i dyskusyjna.

Pomiędzy sacrum i profanum

Nie da się rozstrzygnąć bez rozważań na temat sacrum i profanum, co jest prowokacją a co mieści się w normach. W islamie nie występuje bezpośrednia granica pomiędzy sacrum a profanum, to co boskie, łączy się bezpośrednio z tym, co ludzkie (Kłodkowski 2005). Tymczasem w kulturach europejskich państwo zostało

oddzielone od religii, stało się świeckie. W cywilizacji islamu sacrum ma nadal „dioniosłe” znaczenie i to ją fundamentalnie różni od świata Zachodu. Nie występują w islamie karykatury ani satyra religijna, gdyż muzułmanie nie akceptują naruszenia sacrum w jakikolwiek sposób (Polski Przegląd Dyplomatyczny 2006).

W oczach radykałów islamskich europejskie wartości oraz laicki styl jawią się jako profanum. Skoro Bóg stworzył system powinien on być wieczny, dlatego tradycja jest nadrzędną wartością a w konsekwencji teraźniejszość powinna być bez wyjątków podporządkowana przeszłości: „Ujmując tradycję w kategoriach zamkniętych, wieczny porządek ustanowił sam Bóg, radykałowie traktują wizję laicką za równoznaczną z naruszeniem tradycji” (Jamsheer 2009, s. 281). Nie zgodziły się z tym tłumy, które wyszły na ulicę przeciwko radykalizacji i terroryzmowi na tle religijnym.

Je suis Charlie

Grove (2015) zauważa, iż niepokoje społeczne zawsze były motorem napędowym dla kontrkultury a Francja dawała wyjątkowe pole do działania. Począwszy od wojen religijnych w czasach renesansu, przez rewolucję poprzedzającą rewolucję przemysłową, po okupację w czasie drugiej wojny światowej. Kontrkultura walczyła z zakorzenionym od czasów Napoleona centralnym systemem władzy a jej środkiem bezpośredniego oddziaływania były nie tylko strajki i demonstracje, lecz właśnie satyra.

Paradoksalnie akt terroru doprowadził do reakcji umacniających komunikację międzykulturową. Demonstracje poparcia, które tak masowo odbywały się we Francji (ponad 3 miliony uczestników) zebrały także wielu uczestników w innych krajach. Manifestujący ludzie solidaryzowali się z ofiarami zamachów oraz wyrażali niezgodę na przemoc na tle etnicznym czy kulturowym. Skandowano hasła głoszące potrzebę komunikacji i zrozumienia a nie przemocy i uprzedzeń.

Slogan Je suis Charlie (Jestem Charlie) stał się symbolem łączącym ludzi różnych kultur. Swoistym znakiem rozpoznawczym oraz przejawem funkcjonującej komunikacji międzykulturowej w obliczu kryzysu, jakim były ataki terrorystyczne.

Pismo zamieściło na swojej stronie internetowej tłumaczenia hasła Je suis Charlie na osiem języków. Próbą przełamania kryzysu była publikacja w pierwszym numerze po zamachu, rysunku płaczącego Mahometa z podpisem „wszystko wybaczone”. Tak jak stwierdza Grove (2005, s. 5): „images still have the power to offend and shock on a grand scale” (tłum. obrazy nadal mają moc szokowania na olbrzymią skalę).

Tab. 1. Jestem Charlie

Tłumaczenie francuskiego Je suis Charlie	język
من شارلي هستم	perski
I am Charlie	angielski
Ich bin Charlie	niemiecki
Yo soy Charlie	hiszpański
Som Charlie Hebdo	słowacki
Jsem Charlie Hebdo	czeski
انا شارلي	arabski
Я Шарли Эбдо	rosyjski

Źródło: <https://web.archive.org/web/20150108050610/http://www.charliehebdo.fr/2015010717028368.pdf>

Podsumowanie

Posługiwanie się ironią i satyrą pełni specyficzną funkcję w komunikacji międzykulturowej, wymaga bowiem szerokich kompetencji a efekt zawsze pozostaje niewiadomy. Humor narzuca nowe „zasady gry” a twórcy posługujący się ironią próbują dotrzeć do odbiorcy poprzez szereg symboli i znaczeń. Podstawowym założeniem jest wiara, iż odbiorca dysponuje wystarczającą wiedzą i „kapitałem symbolicznym”, aby odczytać przekaz zgodnie z intencją autora. Jeżeli nadawca i odbiorca są przedstawicielami różnych kultur owe dzieło staje się środkiem komunikacji międzykulturowej. Na przykładzie pisma Charlie Hebdo widać trafność wymienionego wcześniej spostrzeżenia Śnieżyńskiego (2005) o stosunkowo małej roli intencji dla powodzenia komunikacji międzykulturowej. Jak pokazują wydarzenia ostatnich lat zwłaszcza satyra dotycząca tematów religijnych ma bardzo daleko idący w skutkach oddźwięk. Jest on jednak tylko pochodną kryzysów komunikacyjnych powstałych na tle religijnym. Powracając do Habermasa (1975) kryzysy wynikają z zaburzonej komunikacji wewnątrz systemu. Analizowany w tym tekście przykład ilustruje wielopoziomowość zagadnienia. Francja jako kraj wielokulturowy stała się miejscem kryzysu w komunikacji międzykulturowej a zarazem miejscem demonstracji, że taka komunikacja jest możliwa a nawet konieczna.

Bibliografia

- Barna L.M. (2007). *Intercultural Communication Stumbling Blocks*. W: R. Spack (red), *Guidelines: A Cross-Cultural Reading/Writing Text*. Cambridge University Press, s. 66–74.
- Beck U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage

- Charlie Hebdo (2015). Archiwum: <https://web.archive.org/web/20150108050610/http://www.charliehebdo.fr/20150107171028368.pdf> (dostęp 20.02.2015).
- Falkheimer J., Heide M. (2006). *Multicultural Crisis Communication: Towards a Social Constructionist Perspective*. Journal of Contingencies and Crisis Management 14(4), s. 180–189.
- Giddens A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity.
- Grove L. (2015). *Charlie Hebdo is Nothing New*. Jewish Quarterly 62(1), s. 4–5.
- Habermas J. (1975). *Legitimation Crisis*. Boston: Beacon Press.
- Hall E.T. (1976). *Beyond Culture*. Garden City, NY: Anchor Press.
- Hepp A. (2006). *Transkulturelle Kommunikation*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH.
- Heringer H.J. (2010). *Interkulturelle Kommunikation. Grundlagen und Konzepte*. Tübingen, Basel: A. Francke Verlag.
- Jacko J.F. (2012). *Komunikacja międzykulturowa w ujęciu fenomenologiczno-systemowym*. W: W. Maliszewski, M. Korczyński, K. Czerwiński (red.), *Komunikacja międzykulturowa w ujęciu fenomenologiczno-systemowym*. Toruń: Wydawnictwo Adama Marszałka, s. 31–52.
- Jamsheer H.A (2009). *Mysł polityczna Bractwa Muzułmańskiego*. Studia Polityczne 23, s. 265–282.
- Kłodkowski P. (2005). *Polityczna misja islamu*. Teologia Polityczna 2/2004-2005. Religia i polityka: Miejsca sporne, s. 34–49.
- Kozłowska A. (2007). *Tożsamość i sprzeczność – dwie drogi edukacji*. W: Z. Puck (red.), *Stare i nowe konteksty socjalizacji. Dylematy tożsamości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, s. 101–109.
- Kubiak K. (2007). *Wojny, konflikty zbrojne i punkty zapalne na świecie*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Lerbringer O. (1997). *The Crisis Manager. Facing Risk and Responsibility*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Lim T.-S. (2002). *Language and Verbal Communication across Cultures*. W: W.B. Gudykunst, B. Mode (red.), *Handbook of international and intercultural communication*. Thousand Oaks, CA: Sage, s. 69–87.
- Lippmann W. (1922). *Public Opinion*. New York: Macmillan
- Murphy P. (1996). *Chaos Theory as a Model for Managing Issues and Crises*. Public Relations Review 22(2), s. 95–113.
- Polski Przegląd Dyplomatyczny (2006). *Konflikt i dialog cywilizacji: kontrowersje wokół publikacji karykatur Mahometa. Autoryzowana transkrypcja dyskusji redakcyjnej*. Polski Przegląd Dyplomatyczny 2(30), s. 109–130.
- Rogers E.M., Hart W.B. (2002). *The Histories of Intercultural, International, and Development Communication*. W: W. B. Gudykunst, B. Mody (red.), *Handbook of International and Intercultural Communication*. Thousand Oaks, CA: Sage, s. 1–18.
- Sarikakis K. (2012). *Crisis – Democracy – Europe: terms of contract? Framing public debates of the crisis*. Workshop of the Austrian Research Association (Österreichische Forschungsgemeinschaft), http://homepage.univie.ac.at/katharine.sarikakis/wp-content/uploads/2012/11/Beitrag_Sarikakis.pdf
- Schofield H. (2015). *Charlie Hebdo and its place in French journalism*, <http://www.bbc.com/news/world-europe-15551998> (dostęp 08.01.2015).
- Szot W. (2011). *Komunikacja międzykulturowa w aspekcie kształtowania bezpieczeństwa w obliczu kryzysów i zagrożeń*. W: N. Majchrzak, A. Zduniak (red.), *Komunikowanie się w Spo-*

łeczeństwie Wiedzy XXI Wieku. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, s. 427–447.

Śnieżyński M. (2005). *Sztuka dialogu. Teoretyczne założenia a szkolna rzeczywistość*. Kraków: AP.

Thomas A. (1991). *Kulturstandards in der internationalen Begegnung*. Saarbrücken.

Quasthoff U. (1973). *Soziales Vorurteil und Kommunikation. Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Frankfurt/M.: Fischer-Athenäum-Taschenbuch.

Weston J. (2009). *Bete et mechant: politics, editorial cartoons and bande dessinée in the French satirical newspaper Charlie hebdo*. (Essay). *European Comic Art* 2(1), s. 109–129.

Zdanowski J. (2000). *Globalizacja – pytania i niepokoje*. W: *Kultury pozaeuropejskie i globalizacja*, J. Zdanowski (red.). Warszawa: Elipsa.

Intercultural Communication in Times of Crisis

Abstract

The aim of this article is to contribute to the discussion about the cross-cultural communication in a situation of crisis. Crises are unwished disruptions; they can however become turning points, as they force action in terms of overcoming the circumstances. Cross-cultural communication has its own barriers that can also cause a crisis. Next to the obstacles like language, insecurity or ethnocentrism, which are broadly described in the literature, the present article discusses satire in a case study. In France, satire was at the beginning of 2015 the reason for a crisis with cultural and religious background. The text illustrates the reciprocal effect of the cross-cultural communication. On the one hand, during the attacks at the offices of Charlie Hebdo this kind of communication has been rapidly interrupted, but on the other hand the solidarity with the victims expressed by several million of people on the streets is the evidence of the potential of the cross-cultural communication to overcome crises.

Key words: cross-cultural communication, crisis, satire, Charlie Hebdo